

שנים של קיפאון

באוקטובר 1998 נפתח במרכז הכינוסים שבויי פלנטיישן משא ומתן משולש – אמריקני-ישראלי-פלסטיני, וב-24 בו, לאחר תשעה ימי דיונים, חתמו המשתתפים, באגף המזרחי של הבית הלבן, על מזכר. בלב המזכר עמדה הסכמה ישראלית להעביר 13% מהגדה המערבית לרשות הפלסטינית תוך שלושה חודשים. בתמורה התחייבה הרשות לנהל מערכה אמיתית נגד המוסלמים הפונדמנטליסטים, לחזור ולמחוק במעמד טקסי את סעיפי האמנה הפלסטינית הקוראים להשמדת ישראל וככל הנראה להימנע מהכרזה על מדינה עצמאית ב-4 במאי 1999 – תאריך המציין את סוף תקופת הביניים בת חמש השנים שנקבעה באוסלו.

הסכם זה פתח מבוי סתום שנמשך כמעט שנתיים, ובמהלכו הוטל בספק עתיד הסכמי אוסלו וגורל השלום במזרח התיכון. המזכר החזיר את יחסי ישראל והפלסטינים למסלול שנקבע בהסכמי אוסלו, וכך הכשיר את הקרקע לדיונים על הסדר הקבע; הוא דחה, אף שלא חיסל, את הסכנות הקשורות למשבר הכרוך בהשלמת המשא ומתן הישראלי-פלסטיני ונוכח האיום הפלסטיני להכריז באורח חד-צדדי על כינון מדינה עצמאית.¹

היה זה רב-משמעות שראש ממשלה מהימין, שמסר באי-רצון את חברון לידי הרשות הפלסטינית, התחייב בינואר 1997 ליישום נוסף של הסכמי אוסלו, ובאוקטובר 1998 חתם על הסכם רחב יותר, ובו חזר והתחייב ל"תהליך אוסלו", שתוקן כדי לענות על תביעותיו ודרישותיו.

אך דבריו של נתניהו ומעשיו לאחר חתימת הסכם וויי לא ביטאו אמונה פתאומית בהסדר פוליטי אמיתי עם הפלסטינים, או תחושה כי ערפאת הוא שותפו לתהליך. היה קשה לדעת אם התנסחויותיו לאחר חתימת המזכר היו תוצאה של שרידי התנגדות של מנהיג אידיאולוגי שעבר מן הימין אל המרכז הפרגמטי, או טקטיקה פוליטית שתכליתה לשמור על שלמות ממשלתו הסרבנית והקואליציה הרופפת שלו. היה קשה גם לדעת כמה אמיתית הייתה התחייבותו של ערפאת להיאבק באויבים הפלסטינים של תהליך השלום, ולשים קץ לעמימות ולדור-משמעות שביטא בנוגע לפיוס עם ישראל.

לערפאת היה חשוב ללכד את הציבור שלו, ולא להצטייר כשותף של ישראל וכמשתף פעולה עמה. אך האומנם החליט לכוונן מסגרת סמכותית אחת, להתעמת עם האופוזיציה הפונדמנטליסטית ולנסות להושיט יד לציבור הישראלי? ואולי רק הציע ויתורים זמניים למנהיג ישראלי מן הימין, כדי לקבל לידי 13% נוספים מן הגדה המערבית בדרך למדינה ולעצמאות? קל יותר להבין את הסכמתו של ערפאת לתנאי הסכם וויי ולהסבירה מלעקוב אחר הדרך שהובילה לשם את ראש ממשלת ישראל, שבהיותו באופוזיציה התנגד נחרצות להסכמי אוסלו ולכל ויתור על שטחים בגדה המערבית. גם לאחר כהונה בת שלוש שנים נותר נתניהו דמות חידתית, מושא לחילוקי דעות חריפים, כראש ממשלה שהוביל את ארצו בתקופה סבוכה ומכרעת בלי שינסח את יעדו באורח בהיר ואמין.

אירועים רבים פקדו את המזרח התיכון ואת יחסי ישראל-ערב בשנים שלאחר מאי 1996: תבוסתם האלקטורלית של שמעון פרס ומדיניות השלום שייצג, תגובתו המורכבת של העולם הערבי על ניצחונו של נתניהו והמעבר מממשל קלינטון

הראשון לשני ולמדיניות אמריקנית שונה בסוגיית תהליך השלום. אבל ההתפתחויות העיקריות הן שתיים, וקשורות זו בזו: ההאטה המכוונת של הסכם השלום, שהביאה אותו אל סף קריסה; ואימוצו למעשה, אף כי בלב ולב, של תהליך אוסלו על ידי חלק מן הימין הישראלי. נתניהו מילא תפקיד מרכזי בשתי ההתפתחויות.²

נתניהו עלה לשלטון והוא בן 46, ראש הממשלה הצעיר ביותר של ישראל. ניצחונו בבחירות בליל 29 במאי 1996 היה שיאן של 13 שנות חתירה יצאת דופן אל השלטון. ב־1983 גייס משה ארנס, אז שגריר ישראל בארצות־הברית ולימים שר ביטחון ושר חוץ בממשלות הליכוד, את נתניהו לשירות החוץ. ארנס עשה מאמץ שיטתי להחזיר לחיק הליכוד את בניהם של מנהיגי התנועה הרוויזיוניסטית או תנועת החירות, שהתרחקו מהליכוד במרוצת השנים. נתניהו היה בנו של פרופ' בן־ציון נתניהו, היסטוריון חשוב של יהדות ספרד בימי הביניים ואחד מחסידיו הבולטים של זאב ז'בוטינסקי, מייסד הציונות הרוויזיוניסטית. התייחסויותיו של נתניהו האב לפוליטיקה הישראלית חושפות גישה ציונית ימנית קלסית, שכמעט אינה מושפעת מחילופי העתים ומבוטאת בסמכותיות ובשכנוע עצמי מרשימים.³

ארנס הביא את נתניהו, שעשה חלק ניכר מחייו בארצות־הברית, אל שגרירות ישראל בווינגטון כציר מדיני וסגנו של השגריר. אחר כך שירת נתניהו כשגריר ישראל באו"ם, נכנס לפוליטיקה הישראלית דרך הבחירות המקדימות בליכוד, היה סגן שר החוץ ובתחילת 1993, יותר מחצי שנה לאחר תבוסת הליכוד ובחירתו של רבין, הצליח לזכות במנהיגות המפלגה.

בשנים 1992-1993 כתב נתניהו, בעודו מנהיג האופוזיציה, ספר ושמו מקום תחת השמש ובו גולל את דעותיו בנושאי

היסטוריה יהודית, ציונות, הסכסוך הישראלי-ערבי ותהליך השלום. הטקסט מורכב ברובו מדעות וטיעונים ימניים מוכרים, החוזרים ומסבירים את סירובה של ישראל לויתורים טריטוריאליים ולהקמת מדינה פלסטינית ואת עדיפותה של הנוסחה "שלום תמורת שלום".

אין ספק שנתניהו הסתייע בחוקרים ובכותבים מקצועיים, אך הספר מבטא את סגנונו האישי ואת חוויותו המעצבות – כדיפלומט בעל נטייה פוליטית מובהקת בוושנינגטון של רונלד רייגן, וכשופר לעמדות הליכוד באו"ם ובוועידת מדריד. לטענת נתניהו, רק ממשלות דמוקרטיות יכולות להשיג שלום אמיתי. בהיעדר דמוקרטיה בעולם הערבי, אין ישראל יכולה לקוות לשלום בנוסח מערב אירופי או צפון אמריקני. שלום במובן צנוע יותר – היעדר מלחמה – אפשרי במזרח התיכון רק מעמדת כוח, ולפיכך עליו לעמוד על יסוד מוצק של ביטחון והרתעה. הבעיה במזרח התיכון אינה מחלוקת טריטוריאלית ישראלית-ערבית, אלא סירובם של הערבים להשלים עם עצם קיומה של ישראל ולהכיר בזכות קיומה. אם תעמוד ישראל איתנה ותקבל תמיכה מלאה מהמערב, ישלימו לבסוף הערבים עם עובדת קיומה של ישראל ועם זכות הקיום שלה כאחת. הגדה המערבית ורמת הגולן הן חומת מגן חיונית להשרדותה של ישראל, ולכן אין לוותר עליהן. מדינה פלסטינית בגדה המערבית תהיה סכנה קיומית לישראל, ובכל מקרה מדינה פלסטינית כבר קיימת למעשה – ירדן. "הטיעון הדמוגרפי" הנוגד עמדה זו – ולפיו אם ישראל תמשיך להחזיק בגדה המערבית וברצועת עזה, היא תחדל להיות יהודית ודמוקרטית – הוא "שד דמוגרפי; טיעון שגוי"⁴.

ב-1993, לאחר ועידת מדריד ולפני הסכם אוסלו, הציג ספרו של נתניהו לישראל אסטרטגיה פרטנית. הדגש הושם על הנושא

הפלסטיני. רצועת עזה נתפסה כחלק הקל יותר: "מכיוון שניהול עזה על ידי תושביה הערבים אינו מהווה סיכון ביטחוני יוצא דופן לישראל, יש היגיון בהקניית אוטונומיה מלאה ככל האפשר למרבית השטח (עם תיקונים קלים למען היישובים היהודיים). אני חוזה הסדר שלפיו ישראל תפקד על ביטחון ועל מדיניות חוץ, ואילו שאר תחומי הסמכות יועברו לרשות ניהולית-עצמאית ותחת ריבונות ישראלית". נתניהו המשיך וחזה מאמץ בין-לאומי להשקיע בכלכלת עזה, שיחסוך מהעזתים ומהישראלים גם יחד את הצורך במעבר יומיומי של פועלים מעזה אל הערים הישראליות ומהן. לאחר תקופת ביניים בת עשר שנים למצער, "תשקול ישראל הענקת מידה רבה אף יותר של ממשל עצמי לערביי עזה.⁵ בדברו על הבעיה הסבוכה יותר של "תושביה הערבים של יהודה ושומרון", הציע נתניהו פירוש מיוחד במינו להסכמי קמפ־דיוויד. אוטונומיה מוגבלת לפלסטינים תקנה להם "את האפשרות לחיות את חייהם תוך מידת התערבות מזערית מצד הממשלה המרכזית".

אך צרכיה וציפיותיה של ישראל בגדה המערבית היו גדולים הרבה יותר מברצועת עזה, וכללו שיקולי ביטחון ואת צורכי המתנחלים. הדבר חייב להגביל את סמכויות השלטון העצמי הפלסטיני, ולהבטיח חופש תנועה לכוחות הביטחון הישראליים. אזור של ממשל עצמי פלסטיני רצוף לא יהיה אפשרי, ובמקומו תוקם "מערכת של ארבעה מחוזות ערביים בעלי ממשל עצמי: ג'נין, שכם, ראמאללה וחברון. במחוזות אלה נכללת מרבית האוכלוסייה הערבית בגדה המערבית והם לא יותר מחמישית השטח. השליטה בנושאים חיוניים תישאר בידי הממשלה המרכזית בישראל".⁶

זה יהיה הסכם ביניים. בשלב מאוחר יותר, לאחר 20 שנות רגיעה, כשיגיע מועד הדיונים על הסדר הקבע, תידון השאלה אם להציע לתושבי הגדה המערבית אזרחות ישראלית. ישראל תתבע, בצדק, שבועת אמונים, שירות צבאי ותשלום מסים מלא, ומרבית תושבי הגדה המערבית יבחרו קרוב לוודאי לשמור על אזרחותם הירדנית. זמן קצר לאחר פרסום ספרו, נדרש נתניהו להגיב על הסכמי אוסלו. במשך כמה חודשים הוא התקשה להתמודד עם אתגר כפול: לא זו בלבד שממשלת רבין חתמה על הסכם שעמד בניגוד לכל מה שנתניהו האמין בו ופעל למענו, אלא שדומה היה שהיא רוכבת על כנפי ההיסטוריה. לימים, כשהתפתחה תגובת נגד בישראל והתקפות טרור עירערו את תמיכת הציבור בהסכמי אוסלו, הוביל נתניהו את ההתנגדות למדיניות הממשלה. סקרי דעת קהל שנערכו ב־1994 וב־1995 הורו שהוא רבין מנהלים מרוץ צמוד.

רצח רבין בסוף שנת 1995 הנחית מכה הרסנית מיידית על מעמדו של נתניהו. הסתייגותו של הציבור בישראל מזיקתו הפוליטית והאישית של נתניהו לימין הקיצוני ולמערכה הציבורית נגד רבין העניקה יתרון ליורשו של רבין. ואולם לאחר שפרס החליט בינואר להקדים את הבחירות למאי, מחק, כאמור, גל טרור שהכה בשלוש ערים בישראל בסוף פברואר ובתחילת מרס, את יתרונו, וכעשרה שבועות לפני הבחירות העמיד אותו ואת נתניהו בעמדת שוויון כמעט מוחלט.

במערכת בחירות זו הופעלה לראשונה שיטת הבחירות החדשה – בחירה ישירה של ראש הממשלה, ונתניהו נבחר ברוב של 50.49 אחוז. חלקית, ניתן לייחס את ניצחונו הדחוק של נתניהו לשיטה זו, לעליונות מערכת הבחירות שניהל, ולגורמים אישיים, פוליטיים וחברתיים אחרים; אלא שבחירות

29 במאי 1996 היו, למעשה, גם משאל עם על תהליך השלום, ובמשאל זה זכתה גישתו של נתניהו לרוב של שישה-עשר אלף קולות (בלבד) בקרב כלל הבוחרים, אך בשוליים משמעותיים של כעשרה אחוזים בקרב הבוחרים היהודים. מערכת הבחירות של נתניהו התבססה על מסרים חיוביים ושלייליים שפירנסו זה את זה, והתבססו על פרשנות מתוחכמת של הלוך המחשבה של הבוחר הישראלי הממוצע. נתניהו המשיך בביקורתו על הסכמי אוסלו, אך התחייב לקבל אותם ולהמשיך את תהליך השלום עם תיקונים שיהפכו אותו ל"שקול ואטי" ו"בטוח" יותר. הסכמי אוסלו היו הסכמים בין-לאומיים מחייבים שעליהם חתמה ארצות-הברית, ונתניהו הבין כי כמתמודד רציני, ובוודאי אם יבחר לראשות הממשלה, לא יוכל להתכחש להתחייבויותיהם החוזיות של קודמיו. הוא היה גם מודע לכך שאם לא יתחייב לכבד את הסכמי אוסלו ולהמשיך בתהליך השלום, לא יוכל לזכות בתמיכת הקולות הצפים שבמרכז הקשת הפוליטית בישראל. הסיסמה "שלום בטוח" הוכחה כבעלת השפעה רבה על גוש חיוני זה של בוחרים ישראלים.⁷

החלק השלילי במצע הבחירות של נתניהו והליכוד כלל ביקורת חריפה לא רק על הסכמי אוסלו ועל הפעילות הדיפלומטית של אחריהם, אלא גם על אי-העמידה של ערפאת בהתחייבויותיו ועל נכונותו של פרס להתעלם מכך, על העברת אחריות ביטחונית מסוימת לידי הרשות הפלסטינית ואובדן תחושת הביטחון האישי שחוו הישראלים כתוצאה מכך, ועל כוונת יריבו "לחלק את ירושלים" ולהסכים להקמת מדינה פלסטינית. השמצות אלה, שהוטחו ביריבי נתניהו ובמדיניותם, התבררו כיעילות ביותר, בצד הבטחתו להביא "שלום בטוח". אך ישראלים רבים, וכן רבות משותפותיה הדיפלומטיות של ישראל,

רצו לדעת יותר על רעיונותיו הספציפיים של המועמד באשר להתפתחות יחסי ישראל-ערב. משקרב יום הבחירות הציג נתניהו – בסדרת ראיונות, בעימות טלוויזיוני עם שמעון פרס ובמצע הכתוב של הליכוד – את האסטרטגיה הבאה: כדי להחיות את תהליך השלום המוקפא הוא ישאף, אם ייבחר לראשות הממשלה, לחזור ולכנס את ועידת מדריד, שם "יציע כמה ערוצים חדשים שבאמצעותם יהיה אפשר להפחית את רמת המתח באזור, לצמצם את מרוץ החימוש ולמצוא דרכים לפקח על פיתוח כלי נשק מסוימים... זו, בכל מקרה, צריכה להיות הגישה הנכונה כלפי סוריה. הסכם המתבסס על נסיגה מהגולן בתמורה לחוזה שלום ונורמליזציה הוא חסר ערך. סוריה גם אינה מעוניינת כלל בהסדר שכזה. בשביל אסד, החזרת הגולן נמצאת בעדיפות רביעית".⁸

יחסי שלום נורמליים עם ישראל יאלצו את סוריה להיפתח, ויסקנו בכך את שלטונו של אסד, והסכם שלום שייחתם על ידי מדינה דוגמת סוריה ממילא לא יהיה יותר מפיסת נייר. בנסיבות אלה, משא ומתן "לא טריטוריאלי" בסוגיות כמו ביטחון ומים יתאים לשני הצדדים. בנימה שונה ביקש נתניהו להשתמש בהתנגדותה של וושינגטון לקשריה של סוריה עם ארגוני טרור הן כמקל והן כגזר: "כשם שאין העברת טכנולוגיה, מכירות נפט או מסחר בין ארצות-הברית ובין איראן ועיראק, כך יש להזהיר את סוריה כי יוטלו עליה סנקציות דומות". אך אם תגרש סוריה את ארגוני הטרור הפלסטיניים משטחה ותפרק את ארגון החזבאללה בדרום לבנון, "לא תהיה סיבה שלא לגרוע את סוריה, כעבור זמן, מרשימת מדינות הטרור של משרד החוץ האמריקני".

אשר לפלסטינים, "הסכמי אוסלו קבעו עובדות בשטח. אני נאלץ לקבל אותן כנקודות פתיחה. ממשלה בראשותי תישא ותיתן עם הרשות הפלסטינית על תפיסה הוגנת של שלום. אשר לערפאת,

פגישה עמו אינה משאלת לבי הכמוסה ביותר. אפגש איתו רק אם יעמוד בכל התחייבויותיו כלפינו, ואם צרכיה של מדינת ישראל יחייבו שאעשה"⁹.

מצע הליכוד הרחיב בנקודה זו:

ממשלת ישראל תישא ותיתן עם הרשות הפלסטינית על מנת להשיג הסדר שלום קבע, בתנאי שהפלסטינים ימלאו אחר כל התחייבויותיהם, במיוחד ביטול הסעיפים באמנה הפלסטינית הקוראים להשמדת ישראל ומניעת טרור והסתה נגד ישראל.

מחויבותה של ישראל להסכמי אוסלו תחת ממשלת נתניהו הותנתה לפיכך במילוי התחייבויותיה של הרשות הפלסטינית. רעיון ההסדר הישראלי-הפלסטיני זכה לפירוש צר מאוד:

ממשלת ישראל תאפשר לפלסטינים לנהל את חייהם בחופשיות, במסגרת ממשל עצמי. עם זאת, ענייני מדיניות חוץ וביטחון ועניינים הדורשים תיאום יישארו בסמכותה הבלעדית של מדינת ישראל. הממשלה תתנגד להקמת מדינה פלסטינית עצמאית... ישראל תחזיק במקורות המים החיוניים שלה ביהודה ושומרון...

צה"ל וכוחות הביטחון של ישראל ייהנו מחופש פעולה מלא בכל מקום במלחמתם בטרור... אזורי ביטחון החיוניים להגנת ישראל והתנחלויות יהודיות, יישארו בריבונות ישראלית מלאה... נהר הירדן יישאר הגבול המזרחי בין מדינת ישראל ובין הממלכה ההאשמית של ירדן. ממלכת ירדן תוכל להפוך לשותפה בהסדר סופי בין ישראל לפלסטינים, באזורים שעליהם יוסכם במהלך המשא ומתן... ירושלים המאוחדת והלא מחולקת היא בירתה של מדינת ישראל. ייאסרו פעילויות שיערערו

את מעמדה של ירושלים, ולפיכך ייסגרו מוסדות אש"ף והרשות הפלסטינית בעיר, לרבות האוריינט האוס.¹⁰

בהידרשו למדיניות התרת התנחלויות בגדה המערבית, התנסח נתניהו בזהירות ובערפול: "מובן שאיני שולל התנחלויות חדשות, זה ברור. אבל דעתי באשר להתנחלויות הייתה תמיד... שעליהן להתבסס על תשתית כלכלית, שמשמעה מרכזים עירוניים גדולים". ההתנחלויות לא יהיו בהכרח עול על משלם המסים הישראלי: "אחד מהדברים שבכוונתי לעשות הוא לאפשר פעילות [התנחלותית] באמצעות כוחות השוק... לא אאלץ את הממשלה לתקצב אותה... אלא אאפשר לה צמיחה טבעית באמצעות הפשרת אדמות מדינה וקווי תחבורה".¹¹

עמדותיו של נתניהו היו מנוגדות בתכלית למדיניותם של רבין ופרס, וכלל לא היו מקובלות על שותפיה של ישראל למשא ומתן בשלושת ה"מסלולים" הלא גמורים של תהליך השלום – הפלסטינים, סוריה ולבנון. במקרה של סוריה לא הניבו הדיונים המתקדמים שערכו ממשלות רבין ופרס הסכם כתוב, והשאלה הייתה שאלה של מדיניות: מכיוון שבניגוד לדברי נתניהו, אסד היה מעוניין רק במשא ומתן על שטחים, מה יעשו שתי המדינות אם ינצח נתניהו? האם תימצא נוסחה לחידוש המשא ומתן? האם העימות העקיף בלבנון יידרדר לעימות מלא, או שמא יימשך הדפוס המשולב, המוכר, של סכסוך עמום וחיפוש אחרי נוסחת משא ומתן?

הנושא הפלסטיני היה סבוך הרבה יותר. עמדותיו הציבוריות של נתניהו לא הלמו את רוח הסכמי אוסלו ואת הבטחתו לכבדם. התחייבותו נוסחה בלשון כללית דיה כדי למשוך בוחרים ישראלים רבים שחששו כי קצב תהליך השלום מהיר מדי וחרדו לאובדן ביטחונם האישי; הם היו מוכנים להסתפק בהבטחה מעורפלת

לניהול משא ומתן לשלום בדרך זהירה ובטוחה, שתהיה מקובלת על ההנהגה הפלסטינית. (בצד עמדתו הפומבית, הבטיח נתניהו הבטחות פרטיות לתנועת חב"ד כי לא יעביר שום שטחים בגדה המערבית לידי הפלסטינים. חב"ד הייתה פעילה במיוחד בשלב האחרון של מערכת הבחירות שלו). לא היה כל פגם בעמידתו על מילוי התחייבויותיה של הרשות הפלסטינית – בסופו של דבר, הסכמים נחתמים כדי שיכובדו – אך היא סיפקה לו גם מנגנון הימלטות, למקרה שראש ממשלה חדש יחליט להשעות את יישום הסכמי אוסלו. הניצחון מיתן אך במעט את עמדותיו המוצהרות של נתניהו. הוא הבין כי יצטרך לשנות לפחות כמה מעמדותיו. אילוצי השלטון חייבו אותו להחליק כמה קצוות מחוספסים במצע המקורי של מפלגתו. אך בקווי היסוד עדיין הצהיר כי הממשלה "תעמוד על השארת [רמת הגולן] בריבונות ישראלית", אף שבמקום אחר נאמר בו כי "ממשלת ישראל תישא ותיתן עם סוריה ללא כל תנאי מוקדם". הקביעה כי "נהר הירדן יהיה גבולה המזרחי של ישראל" הושמטה, אך ההתנגדות למדינה פלסטינית נותרה על כנה, בצד תפיסה מצומצמת למדי של ממשל עצמי פלסטיני.¹² אך משפורסמו קווי היסוד של ממשלתו, כבר פנה ראש ממשלת ישראל לנתיב שירחיק אותו בהכרח מן העקרונות והמדיניות שבהם דגל לפני בחירתו. איננו יודעים מה היו כוונותיו של בנימין נתניהו כאשר הצהיר, ערב הבחירות, כי למרות התנגדותו להסכמי אוסלו הוא יכבד אותם אם ייבחר. היה זה בראש ובראשונה ניסיון (מוצלח) למשוך בוחרים מהמרכז. אך האם נתניהו גם חש כי לאמיתו של דבר שיחק לו מזלו מכיוון שהוא יורש פשרה עם הלאומיות הפלסטינית במקום שייאלץ להגיע אליה בעצמו? שיוכל להתקדם בדרך לשלום בעודו מבקר את הסכמי אוסלו ושואף לתקנם? ושמה השתעשע

ברעיון שאפשר לשלם מס שפתיים להסכמי אוסלו, ובאותו זמן לעקר, ואולי אף להרוס את התהליך שהסכמים אלה הניעו? קבלת האחריות המוחלטת מצד נתניהו על המדיניות הישראלית ביוני 1996 לא הייתה תהליך ליניארי פשוט. ראש ממשלת ישראל למד עד מהרה, אם לא ידע קודם, כי קשה מאוד לסטות ממסלול אוסלו. מציאות היחסים הישראליים-פלסטיניים שונתה לבלי שוב – תחילה על ידי האנתפאדה, ואחר כך על ידי היישום הראשוני של הסכמי אוסלו. קרוב לוודאי שהשעיה נוספת של היישומים סופה שתוביל לעימות. ישראל הייתה חזקה הרבה יותר מהרשות הפלסטינית, אבל האם תוכל להרשות לעצמה את המחיר של ניצחון על הפלסטינים? המחיר הישיר – ההשפעה על יחסי ישראל עם ירדן, מצרים והמדינות הערביות האחרות ועל יחסיה הבינלאומיים של ישראל, במיוחד עם וושינגטון – היה גבוה ביותר. אך כוחות חזקים רבים משכו לכיוון שמנגד – מורשתו האישית והמפלגתית של נתניהו, התנגדותם של חברי ממשלה וחברי כנסת מן הימין וטעויות שעשו השותפים הערבים בתהליך השלום. ככלל בחר נתניהו במדיניות של צעד מהוסס קדימה שאוזן מיד לאחר מכן בצעד בכיוון ההפוך. הוא חתם על הסכם לנסיגת כוחות ישראליים מחברון, ומיד אישר בניית שכונה יהודית חדשה באזור הר חומה שבירושלים, שנועדה לתקוע טריז בין העיר ובין בית לחם הערבית. הוא שלח לסוריה מסרים שבהם הביע עניין בחידוש המשא ומתן, ואחר כך תמך בחקיקה שהציעה שדולת הגולן, שנועדה לשריין את נוכחותה של ישראל ברמה. מהלכים אלה היו, במידה מסוימת, תמרונים פוליטיים של ראש ממשלה המנסה לשמור על קואליציה שברירית, אך דומה היה שקיים בהם גם ממד של הססנות אישית. באוגוסט 1997 נאם נתניהו לפני המחזור המסיים של המכללה לביטחון לאומי, שם

חזר לספרו מ־1993, וטען כי הסכמי שלום ונורמליזציה הם חסרי היגיון בהקשר הישראלי-ערבי: "כל עוד המשטרים שמסביבנו לא יהיו דמוקרטיים ושואפי שלום מיסודם, לא נוכל להרשות לעצמנו כל הסדר שבו מרכיב הביטחון לא יהיה דומיננטי. שום הסדר לא יחזיק מעמד אם לא נתעקש על רצועות ביטחון והגנה". ועם זאת, כעבור ארבעה-עשר חודשים חתם אותו מנהיג עצמו על מזכר וויי, ולצדו ממשלתו והקואליציה שלו. הדרך שהובילה אותם מייסוד ממשלתו של נתניהו ועד לנקודה היסטורית זו עברה שלושה שלבים.

שינוי והסתגלות מוקדמים

הסתגלותו של בנימין נתניהו למציאות ולאחריות של השלטון תאמה את תגובתו המורכבת של העולם הערבי לממשלה הישראלית החדשה. תגובה זו הייתה מורכבת תחילה מהלם ומחשש. מאז תחילת מרס הראו סקרי דעת קהל בישראל כי נתניהו ופרס מנהלים מרוץ צמוד, ועם זאת הפסדו של פרס בא בהפתעה. הערבים ראו בנתניהו אויב של תהליך השלום והניחו כי עכשיו צפוי שינוי קיצוני במדיניות הישראלית. ועידת פסגה ערבית, שהתקיימה בין 21 ל־23 ביוני, יצאה באזהרה מפורשת לממשלת ישראל החדשה:

המנהיגים הערבים חוזרים וקובעים כי כל הפרה ישראלית של העקרונות והיסודות שעליהם מבוסס תהליך השלום, כל התכחשות להתחייבויות, להצהרות ולהסכמות שהושגו במסגרת תהליך זה או כל השתהות ביישומם, יסיגו את תהליך השלום לאחור ויהיו כרוכות בסכנות ובתוצאות שיחזירו את המתיחות לתהליך ויאלצו את מדינות ערב

לשקול שנית את צעדי ההתקרבות שעשו לקראת ישראל במסגרת תהליך השלום. ממשלת ישראל לבדה תישא באחריות מלאה לתוצאות אלה.¹³

אך היו הבדלי נימה דקים בתגובות הערביות. יאסר ערפאת היה המודאג ביותר. הוא היה תלוי בישראל ליישום השלבים הבאים בהסכם אוסלו, למד לסמוך על שמעון פרס ועל צוותו והניח שיהיה אפשר לסכם איתם את הסדר הקבע. מה היה אמור להסיק מהביקורת שהשמיע נתניהו על תהליך השלום, מהתנגדותו למדינה פלסטינית, מתפיסתו הצרה את האוטונומיה הפלסטינית ומהתפקידים שקיבלו בממשלתו אישים ומפלגות – אריאל שרון, רפאל איתן והמפד"ל – שנתפסו כיריבי אש"ף? יחסה של מצרים היה אמביוולנטי יותר. אמנם כפטרוניתם של הפלסטינים ומתוך רצון להגן על הסכם השלום שלה עם ישראל, היא חששה ממשבר עמוק, אך היה גם מרכיב של הקלה בתגובתה. מצרים לא חשה בנוח נוכח ההיקף הנרחב והקצב המהיר שעבר תהליך השלום בשמונה עשר החודשים הקודמים, וחששה במיוחד, כפי שכבר ראינו, מחזונו של פרס על "מזרח תיכון חדש". הנשיא חוסני מובארכ וממשלתו קיוו אמנם לניצחונו של פרס, אך יכלו לראות נקודת אור בהפסדו: היקף צנוע יותר וקצב התפתחויות זהיר יותר, שניהם באחריותה הברורה של ישראל. סוריה השמיעה ביקורת צורמת במיוחד על ממשלתה החדשה של ישראל. דמשק לא הייתה מרוצה משני ראשי ממשלות העבודה, אף על פי ששניהם נשאו ונתנו עם נציגיה בכובד ראש. לאחר שסירבה להקשיב לעצות ידידותיות בדבר התבונה שבהסכם שלום עם אחד מהם לפני הבחירות, עכשיו היא מצאה את עצמה מול ראש ממשלה ישראלי עוין, שפסל, ככל הנראה, כל אפשרות להסדר ישראלי-סורי. סוריה הביעה את מפח נפשה בפרשנויות

ארסיות, אך דיפלומטים סורים הביעו בחשאי נכונות להיפגש עם נציגי הממשלה החדשה, כדי לעמוד על כוונותיה האמיתיות. ירדן הייתה קטגוריה בפני עצמה. המלך חוסיין וממשלתו היו הגורם הערבי היחיד שתמך בגלוי בנתניהו במהלך מערכת הבחירות, וזאת מחשש שאם פרס ינצח, הוא ימשיך במהירות להסדר גורף עם סוריה ולהקמת מדינה פלסטינית. נתניהו הצליח לשכנע את חוסיין כי הוא ימשיך להתקדם בתהליך השלום ברמה ובקצב ההולמים את צרכיה הפוליטיים של ירדן. לפי סדר היום ולוח הזמנים של תהליך אוסלו, שיחות הסדר הקבע

שנפתחו רשמית במאי 1996 עמדו להתחיל למעשה בספטמבר. הסדרי הביניים היו אמורים להסתיים חמש שנים לאחר החתימה על הסכם היישום בקהיר, מה שהפך את 4 במאי 1999 לתאריך היעד. אחד הנושאים המרכזיים שעל סדר היום היה הנסיגה (או הפרישה מחדש, בלשון תהליך השלום) הישראלית מרוב שטחיה של חברון. בשונה משאר הערים בגדה המערבית, בלב חברון, עיר בת 120 אלף תושבים פלסטינים לערך, היה יישוב יהודי. נוכחותה של קבוצת מתנחלים קיצונים אורתודוקסים אלה, חשיבותה ההיסטורית והדתית של העיר וזיכרון הטבח שנעשה ביהודיה ב־1929, רק החריפו את הנושא הסבוך של הפרישה מחדש של צה"ל בעיר. פרס לא רצה לבצע את הפרישה מחדש לאחר הבחירות, והוא העביר את הטיפול בנושא לנתניהו.

בתום "הפרישות מחדש" בשש הערים הראשיות בגדה המערבית, חייב הסכם אוסלו ב' את ישראל להמשיך בשלוש "פרישות מחדש נוספות" לפני פתיחת המשא ומתן על הסדר הקבע. רעיון זה הופיע, כזכור, במקור בהסכמי קמפ־דיוויד, שקבעו כי במהלך הדיונים על הסדר הקבע תסיג ישראל את כוחותיה ל"אתרים ביטחוניים"; בקיץ 1995, בשלב מאוחר של

השיחות שהובילו להסכמי אוסלו ב', הסכימה ישראל לשלוש "פרישות מחדש" נוספות, ויתור שהיה הגיוני רק בהקשר של משא ומתן אמיתי על הסדר הקבע: אם בדעת ישראל להעביר לידי הרשות הפלסטינית את מרבית שטחי הגדה המערבית, מוטב שתעשה זאת בשלבים, ותשתמש במנגנון השלבים כדי להקל על הוויתורים שגם ערפאת יצטרך לעשות. אך לדידה של ממשלה שהתנגדה באופן רשמי למדינה פלסטינית והייתה מחויבת לפרשנות צרה של ממשל עצמי פלסטיני, לא היה בגישה זו שום היגיון. נתניהו אכן היה נחוש בדעתו לשנות הן את סדר היום הן את קצב ההתקדמות של המגעים הדיפלומטיים הישראליים-ערביים. הוא סירב להיפגש עם ערפאת ורצה שהלה יסתפק בדרגים זוטרים יותר – ראשית יועצו המדיני (28 ביוני) ואחר כך שרי החוץ והביטחון (23 ביולי ו-18 בספטמבר, בהתאמה). הוא ציין לא אחת כי לא אצה לו הדרך בנושא הסבוך של הפרישה מחדש בחברון. ומעל לכול, הוא עמד על "הדדיות" ו"כיבוד מחויבויות", שני נושאים שתפסו מקום מרכזי במערכת הבחירות שלו, כשהאשים את פרס בוותרנות ובהתעלמות מכישלונם של ערפאת ושל הרשות הפלסטינית לאכוף מרות ולפקח על ארגוני מחבלים שעשו פיגועים בישראל, להשלים את השינויים באמנה הלאומית הפלסטינית ולחדול מתעמולה עוינת נגד ישראל. עכשיו הוא תבע כי הפלסטינים ימלאו אחר התחייבויות אלה "במלואן" לפני שישראל תעשה צעד נוסף. יש כמובן צדק רב בדרישה לעמוד בהסכמים. אך בהקשר שבו הובעה הדרישה, ראו בה הפלסטינים, הערבים באופן כללי והעולם הרחב, ניסיון לשנות את חוקי המשחק הישראלי-פלסטיני. רבין ופרס טענו בזמנם כי ישראל, בהיותה הצד הבכיר במשא ומתן, אינה צריכה לעמוד על פירוש ויישום מילוליים. רבים ראו במעבר מגישה זו לעמידה

על "כיבוד מלא של המחויבויות" ביטוי לגישתה השלילית של הממשלה החדשה ולנטייתה לנצל את עליונותה על הפלסטינים כדי להגיע להסדר אגב הפעלת לחץ ולא במשא ומתן.

התנהלותה המגושמת של ישראל ביחסיה עם הפלסטינים באה במקביל לתחזית עגומה בחזית הסורית. ראש הממשלה החדש עודכן עתה בכל מהלכי המשא ומתן שהתקיים בשנים 1993-1996. הוא ידע שחאפט' אל-אסד מוכן לעשות שלום עם ישראל, אך רק על סמך נסיגתה המלאה מרמת הגולן. אסד הוסיף ותבע עכשיו שהממשלה החדשה תאשר את כל מורשת המשא ומתן שניהלה קודמתה, ותתחייב לאותה נסיגה מלאה. נתניהו ידע היטב כי העמדות שהוא עצמו הביע ביחס לסוריה ולרמת הגולן אינן מציאותיות, אך לא היה מוכן לקבל תביעה זו. אסד, שהבין את מלוא משמעות השינוי שחל בישראל, העדיף להתחפר בעמדותיו מאשר לשנותן.¹⁴

בסוף יולי אימץ נתניהו גישה שונה. במסגרת הסכם בעתיד, תיסוג ישראל מ"רצועת הביטחון" בדרום לבנון; מהלך זה ייראה ויובן כשלב ראשון ו"בונה אמון" בהסדר ישראלי-סורי רחב יותר (מכאן שמה של היוזמה, "לבנון תחילה"). הרעיון גווע בעודו באיבו. למעשה, לא היה זה רעיון חדש, וסוריה הכשילה בשיטתיות ניסיונות קודמים לשים קץ לקיפאון בדרך זו. בקשייה של ישראל בלבנון ראתה סוריה את האמצעי היעיל ביותר ללחוך על ישראל לעשות מהלכים ברמת הגולן, ולא היה בדעתה לוותר על אמצעי זה. יתר על כן, היא חששה כי משא ומתן ישראלי-לבנוני נפרד יביא לניתוק לבנון מסוריה. היא נחפזה לסכל את היוזמה הישראלית החדשה.

נתניהו נכשל גם בבניית יחסיו עם המלך חוסיין בירדן ועם נשיא מצרים מובארכ. במרוצת הזמן, וככל שהתבררה מדיניותו

הפלסטינית של נתניהו, גברו האכזבה והביקורת מצד קהיר ועמאן; שתיהן יכלו לחיות עם השעיית המשא ומתן הישראלי-סורי, אך לא להסכין עם המדיניות הישראלית החדשה ביחס לפלסטינים. כעסה של מצרים היה מאופק – לקהיר היה חלק בהצלחתו של ערפאת, אך היא שמחה לנצל את התפנית במצב כדי לעכב את תהליך ה"נורמליזציה" של מעמד

ישראל באזור. לדידה של ירדן האתגר הפוליטי היה חמור הרבה יותר. מכיוון שמרבית אזרחי ירדן היו פלסטינים ולנוכח הביקורת שהוטחה במלך על השלום שעשה עם ישראל, הוא האמין כי השעיית המאמצים הישראליים-פלסטיניים או התמוטטותם תערער את מעמדו. הוא ציפה כי נתניהו יתנהג בפיקחות ובתחכום; הוא רצה יותר האטה וצניעות כדיפלומטיה הישראלית, אך לא ציפה למהפך כה דרמטי במדיניות.¹⁵

שלב מעבר זה הסתיים בספטמבר אחרי שני אירועים שלא היו קשורים זה בזה. הראשון שבהם התרחש בין ישראל לסוריה, והביא את שתי המדינות אל סף עימות צבאי. הייתה זו דוגמה קלאסית להסלמה שלא במתכוון, שניזונה מתפיסות מוטעות ומחשד הדדי – שהוחרפו בשל חוסר ניסיונם של המנהיגים הישראלים החדשים והעובדה שלא היו מוכרים לעמיתיהם הסורים. פרישה מחדש של כוחות סוריים מבירות לבקעה במזרח לבנון, קרוב לגבול הסורי, תוכננה זה זמן-מה כביטוי להתגברות הנורמליזציה בלבנון. אך מעברו השני של הגבול נתפסה התזווה כהכנה אפשרית למתקפת פתע נגד ישראל, והכוחות הישראליים נערכו כנגדה. סוריה, שידעה שאין לה תוכניות התקפיות, ראתה בפרישה הישראלית הכנה למתקפה אפשרית. החשדות ההדדיים איימו להחמיר ולהפוך לפעולות איבה ממשיות. לבסוף שככה המתיחות, אך האירוע המחיש את הפוטנציאל המסוכן הטמון

ביחסי ישראל-סוריה, במיוחד בהיעדר דו־שיח רצוף וישיר בין השתיים.

ההתפתחות האחרת הייתה חמורה הרבה יותר. במוצאי יום כיפור, 24 בספטמבר, פתחו הרשויות הישראליות לציבור, משיקולי תיירות, את מנהרת הכותל, ההולכת ונמשכת מהכותל המערבי לאורך בסיס הר הבית. המנהרה, שנודעת לה חשיבות ארכיאולוגית עצומה, הוכשרה לפתיחה בתקופת כהונתו של רבין, אך מדיניות ממשלתו גרסה שפתיחת המנהרה מותנית בתיאום עם הרשות הפלסטינית. בהתחשב ברגישויות הערביות, המוסלמיות והבין־לאומיות ביחס למקומות הקדושים בירושלים, הוחלט להמתין לרגע הנכון; אסור היה להניח למנהרה ולפתיחתה להפריע בדרך כלשהי לסטטוס־קוו בירושלים. החלטתה של ממשלת נתניהו להתעלם משיקולים אלה ולפתוח את המנהרה, כסמל לריבונות הישראלית בירושלים, הייתה עוד גילוי של חוסר ניסיונה, והיא שירתה היטב את ערפאת. הלה ראה בכך הזדמנות פז להפוך על ראשם את כללי המשחק ששיחק נתניהו מאז יוני. הוא קרא להפגנות נגד פתיחת המנהרה, וקרא לה "פשע גדול נגד דתנו ואתרינו המקודשים".

בחמשת ימי ההתנגשויות האלימות שבאו אחרי הפתיחה נהרגו חמישה־עשר חיילים ישראלים ו־60 מפגינים ואנשי משטרה פלסטינים. פרץ האלימות היה, בחלקו, ספונטני, אך אין כמעט ספק כי אנשי הביטחון הפלסטינים שהשתתפו בלחימה עשו זאת בעידודו של ערפאת ובאישורו. אפשר שבתגובתו זו הזיק ערפאת לעצמו לטווח הארוך. שכן ישראלים רבים ראו בפרשה הוכחה לכך שאי אפשר לבטוח ברשות הפלסטינית כשותפה אמיתית בהגנה על ביטחון ישראל; שערפאת משתף פעולה רק כשציפיותיו מתמלאות וכי אם ייווצר מבוי סתום בשיחות על

הסדר הקבע, יש לצפות לתגובה אלימה. אך בטווח הקצר הוכחו מעשיו כיעילים ביותר. עכשיו השתוקק נתניהו להידבר עמו. הנשיא קלינטון זימן את שניהם, וכן את המלך חוסיין ואת הנשיא מובארק, לוושינגטון לפגישה ב-1 וב-2 באוקטובר. המלך הירדני נענה להזמנה; נשיא מצרים העדיף לא לבוא.

הדרך להסכם חברון

פסגת וושינגטון השיגה במהירות שני יעדים: הפגת המשבר שפרץ לאחר פתיחת המנהרה והחייאת המשא ומתן הישראלי-פלסטיני. אך משא ומתן זה היה מפרך, וחלפו עוד שלושה חודשים לפני שהושגו הסכמים נוספים בדבר הפרישה מחדש של ישראל בחברון והיחסים לעתיד עם הרשות הפלסטינית. ועידת וושינגטון ביטאה גם שינויים חשובים בהשקפתה של וושינגטון על תהליך השלום הישראלי-פלסטיני ועל תפקידה בו. מאז תחילת הקדנציה הראשונה של ממשל קלינטון, שכוון בינואר 1993, עמד תהליך השלום הישראלי-ערבי במקום גבוה בסדר היום הפוליטי של וושינגטון. הנשיא, מזכיר המדינה ועוזריהם השקיעו בו חלק ניכר מזמנם, והישגיו נמנו עם ההצלחות הבולטות במדיניות החוץ שלהם. שיתוף הפעולה של ממשל קלינטון עם ממשלות רבין ופרס היה פרק ייחודי בתולדות יחסי ארצות-הברית וישראל. בשלבים מוקדמים יותר נדרש תמיד לחץ אמריקני כדי לאכוף על ראש ממשלה ישראלי סרבן ויתורים טריטוריאליים ואחרים כדי להתקדם (אפילו המשא ומתן של בגין עם סאדאת, שהחל כיוזמה ישראלית-מצרית, לא היה מגיע לידי סיום ללא השתתפות אמריקנית), אך תחת רבין ופרס הכוח המניע היה בידי מנהיגות ישראלית הנחושה להתקדם לעבר

השלום והמכירה בעובדה כי שני הצדדים חייבים לוותר כדי להגיע להסכם וליישמו. במהלך שנותיו של רבין התחזקה גישה זו מתוקף היחסים הקרובים והחמים בין הנשיא ובין ראש הממשלה, וממשל קלינטון תמך בגלוי בפרס בבחירות 1996. לאחר ניצחונו של נתניהו חש הממשל כי איבד משענת ישראלית מוצקה זו. עצבנותו והחרפה עקב אכזבתו של וורן כריסטופר מסוריה ובשל שינויים במזרח התיכון (כינון ממשלה אסלאמיסטית בתורכיה, חוסר שקט בערב הסעודית), שבעטיים שוב לא נראה האזור כה מסביר פנים למאמצים אמריקניים. ככל שקרב מועד הבחירות לנשיאות בנובמבר 1996, נעשתה האפשרות של חילוקי דעות גלויים עם ראש ממשלה ישראלי המצדד בגלוי ברפובליקנים שמרנים, יריבי המפלגה הדמוקרטית ונציגה בבית הלבן, מדאיגה יותר. עדיין היה חשוב לשמור על ההישגים האמריקניים בתהליך השלום הישראלי-ערבי ולמנוע את התפוררותו, אך הנכונות של ארצות-הברית להשקיע בו משאבים רבים ויכולתה לעשות זאת היו עתה מוגבלות.

חישוב זה השתנה אחרי ההתפרצות האלימה בספטמבר. ואכן, שבועות ספורים לפני הבחירות, נטל הנשיא קלינטון סיכון פוליטי וכינס פסגה שהייתה עלולה להסתיים בכישלון. המפגש הסתיים אמנם בהצלחה, אך ניסיונותיו של נתניהו לגייס את הקהילה היהודית הימנית המאורגנת בארצות-הברית ואת המנהיגות הרפובליקנית בקונגרס כדי להפעיל לחץ על הממשל, בישרו התפתחויות עתידיות. לאחר פסגת וושינגטון נפתחו דיונים נמרצים בין ישראל לרשות הפלסטינית במחסום ארז. מזכיר המדינה כריסטופר ניצח על תחילת הדיונים, אך מכיוון שאלה התארכו והלכו, עבר שרביט הניצוח על הדיונים לנציג האמריקני הראשי, דניס רוס. בהיעדר אמון הדדי ותקשורת בין המנהיגים

הישראלים לפלסטינים, נאלצה ארצות־הברית לחרוג מתפקידה כמסייעת וליטול על עצמה את תפקיד המתווכת, השותפה והערבה. במישור אחד, עסקו הדיונים בפרישה מחדש בחברון. במישור האחר, ערפאת והפלסטינים שאפו לקבל לידיהם את השליטה על חברון, אך רצו גם לוודא כי אין זה צעד אחרון בתהליך גווע, אלא חלק מהסכם רחב יותר בדבר יישום אוסלו ב'. הם תבעו לקבוע תאריך לחידוש השיחות על הסדר הקבע, לכוונן לוח זמנים מוסכם של שלוש הנסיגות הנוספות של ישראל ולהגיע להסכם בנושאים אחרים שהמתינו לפתרון מאז 1995 – פתיחת נמלי אוויר וים בעזה, כינון "מעבר בטוח" בין הגדה המערבית לרצועת עזה ושחרור אסירים פלסטינים הכלואים בישראל. בפני בנימין נתניהו ניצבו בעיות ודילמות רבות. נסיגה ישראלית מחברון הייתה עלולה להתפרש בעיני ישראלים רבים כצעד של נסיגה מחלק מארץ ישראל ההיסטורית והתנ"כית. אם יחתום על הסכם שיחייב זאת, יהיה מנהיג הליכוד הראשון המציע ויתור כזה ומבצע אותו. ואפילו יטען כי אין לו אלא למלא אחר המחויבות החוזית של קודמיו, מה יעשה בעניין ההתחייבות הגורפת לשלוש הפרישות מחדש הנוספות? הבעיה לא הצטמצמה בחשבון הנפש האישי של נתניהו. הוא היה ראש הממשלה הראשון בישראל שנבחר בבחירה ישירה, אך הוא והמערכת הפוליטית הישראלית למדו עד מהרה, שחוק הבחירות החדש לא עשה את ראש הממשלה לחסין מלחצי ממשלתו והקואליציה שלו; אף על פי שהחוק הקשה את הדחתו לעומת העבר, עדיין היה עליו להקים קואליציה פרלמנטרית ולשמור עליה לכל תתפרק. הקואליציה המצומצמת של נתניהו (שכללה במקורה 66 חברי כנסת) הייתה בעלת גוון ימני; בתוכה, כמה מעמיתיו מהליכוד וחברי המפד"ל חברו יחדיו והיוו אופוזיציה לכל ויתור

על שטחים בגדה המערבית. הטיעון כי ממשלות מוגבלות על ידי אופוזיציה פוליטית מבית הושמע פעמים רבות מדי במהלך המשא ומתן הישראלי-ערבי, אבל נתניהו אכן עמד מול התנגדות ניכרת במפלגתו ובקואליציה שלו. נתניהו הבין כי אין לו ברירה אלא לבצע את הפרישה מחדש בחברון ולקיים את התחייבויות היסוד הישראליות של אוסלו ב' – אך הוא שאף לנסח מחדש התחייבויות אלה במונחים שיהלמו יותר את השקפתו ולו למראית עין. באמצע ינואר 1997 הושג הסכם שהתבטא בשלושה מסמכים: פרוטוקול ליישום הפרישה מחדש בחברון; "הערה לפרוטוקול" שהכין דניס רוס ושימשה סיכום פגישה בין נתניהו ובין ערפאת; ומכתב ממזכיר המדינה כריסטופר לנתניהו.

לשלושת המסמכים התוסף מכתב מדניס רוס אל מזכיר הממשלה בישראל, שנתן תוקף רשמי לפשרה המקורית שעיבד המלך חוסיין, המציעה כי המונח "אמצע" 1998 יישאר מעורפל. סידורי הביטחון שפורטו בפרוטוקול היו כה שונים מקודמיהם, שנתניהו היה יכול לטעון כי אכן השיג סידורי ביטחון טובים יותר בחברון. בהערה לפרוטוקול אישרה ישראל את התחייבותה להמשיך ביישום אוסלו ב', ובראש ובראשונה בשלוש הפרישות מחדש הנוספות. היא התחייבה לבצע את הפרישה מחדש הראשונה בשבוע הראשון של חודש מרס, לשאת ולתת על הנושאים האחרים שעל סדר היום ולחדש את השיחות על הסדר הקבע בתוך חודשיים מיישום הסכם חברון. ערפאת מצדו אישר את ההתחייבויות

המרכזיות הבאות: להשלים את שינוי האמנה הלאומית הפלסטינית, ללחום בטרור ולמנוע אלימות, לחזק את שיתוף הפעולה הביטחוני, למנוע הסתות ותעמולה עוינת, להיאבק בשיטתיות וביעילות בארגוני הטרור ובתשתיתם. המסמך

אף קבע כי "הפעילות ה מנהלית הפלסטינית ומיקום משרדי הממשל הפלסטיניים ייקבעו על פי המפורט בהסכם הביניים" (בשפת הצופן של היחסים הישראליים-פלסטיניים, פירוש הדבר שהרשות הפלסטינית מתחייבת שלא לנהל פעילות "מנהלית" בירושלים) וכי יישום אוסלו ב' ייעשה על יסוד "הדדיות".

הרשות הפלסטינית וארצות-הברית יכלו לציין בסיפוק כי ראש ממשלה מהליכוד עומד להסיג כוחות ישראליים מרוב שטחה של חברון וכי הוא אישר-מחדש רשמית את ההתחייבויות העיקריות של אוסלו ב'. נתניהו מצדו היה יכול לטעון כי חייב את ערפאת להיענות לביקורת שהשמיע על הסכמי אוסלו, כי ביסס רשמית את עקרון ההדדיות וייסד קשר רשמי בין מילוי ההתחייבויות מצד ערפאת ובין פעולותיה הבאות של ישראל. למעשה, אף על פי שהפרישה מחדש הישראלית נעשתה על פי הפרוטוקול, סדר היום הרחב יותר שהוזכר בהערה לפרוטוקול ובמכתבו של מזכיר המדינה, לא הוגשם. כל התקדמות נוספת ביחסי ישראל והפלסטינים נדחתה כמעט לשנתיים.

במילים אחרות, הסכם חברון היה בסופו של דבר בדיוק זה: הסכם בדבר הפרישה מחדש הישראלית בחברון. כדי להסכים לסדר היום הנרחב יותר – אישוש ויישום המרכיבים הלא גמורים של אוסלו ב' – וליישם אותו, היה על שלושת השותפים להסכם לקבל כמה החלטות יסוד. ראש ממשלת ישראל לא היה מרוצה מעצם סדר היום, שחייב שלוש פרישות מחדש נוספות עד אמצע 1998, ובכך הותיר פחות משנה עד תום חמש שנות תקופת הביניים. ישראל לא יכלה לקוות להשלמת התהליך בלי שתילאץ לוותר על חלק נכבד מהגדה המערבית.

נתניהו הציע שהפרישה מחדש הראשונה, שנועדה למרס 1997, תכלול שני אחוזים בלבד וערפאת דחה את ההצעה בבוז.

הנה כי כן, בין עמדותיהם של נתניהו ושל ערפאת היו פערים ניכרים שהגישור עליהם היה עלול להימשך זמן רב, ומנקודת המבט הישראלית לא היה היגיון רב בויתור על שטחים בשלושה שלבים קבועים מראש.

לפיכך הציע נתניהו, במרס 1997, כי ישראל והרשות הפלסטינית ידחסו את התהליך כולו לתוך שלב אחד, ותחת המשך יישום אוסלו ב' ייפגשו בוועידה דמוית קמפ־דייוויד ויקדישו שלושה עד שישה חודשים להשלמת הדיונים על הסדר הקבע. הנימוק לקריאה זו היה משכנע למדי. תהליך אוסלו היה אמור להתקדם בשלבים, כדי לאפשר בניית אמון בין הצדדים; יהיו הישגיו הראשוניים אשר יהיו, אין ספק כי לא היה זה תהליך בונה אמון, והיה ראוי להחליפו במשהו אחר. טיעון זה זכה לתמיכתה קצרת המועד של מזכירת המדינה שהחליפה את כריסטופר, מדליין אולברייט, אך בעיה אחת – חוסר אמון – רוקנה אותו מתוכן. ערפאת וערבים רבים אחרים לא האמינו לנתניהו ולממשלתו, וראו בהצעתו תמרון שקוף כדי לחלץ את נתניהו מקיום הסכמי אוסלו. בעיה מדינית זו הוחרפה בעטיו של מצב פוליטי שביר. אפילו היה נתניהו רוצה לקיים באורח מלא את הסכם חברון, לא היה לו רוב מובטח לכך בממשלתו ובקואליציה שלו. אחד מאנשי "חירות" במפלגתו ובקבינט שלו, זאב בנימין (בני) בגין, התפטר לאחר חתימת ההסכם מתפקידו כשר המדע וכחבר הקבינט המדיני־ביטחוני. בנו של מנחם בגין סירב להישאר חבר בממשלה שהעבירה חלקים מארץ ישראל לידיים זרות. בגין אף לא הסתיר את סלידתו האישית מנתניהו. חברי ליכוד אחרים מן הימין, וכן חברי המפד"ל, איימו להפיל את הממשלה אם תחליט על נסיגות נוספות בגדה המערבית. איומם קיבל משנה רצינות אחרי "עריקתם" של חברי ממשלה

וקואליציה נוספים: שר האוצר דן מרידור התפטר ביוני 1997, ושר החוץ דוד לוי – בינואר 1998, ואחרים שהתרחקו מנתניהו בשל חילוקי דעות אישיים איתו או אכזבה מסגנונו ומתפקודו. ככל שעבר הזמן, גברה ההתמרמרות בקרב חברי ממשלה מתונים או פרגמטיים יותר, שהחלו לחשוד כי נתניהו אינו מתכוון לקיים את ההסכם. נתניהו עצמו היה עסוק יותר ויותר בהשרדות ממשלתו, ותמרוניו הבלתי פוסקים יצרו את אפקט הזיגזג שתואר כבר לעיל: אם נתניהו חתם על הסכם חברון בינואר, הוא ניסה לאזן את התמונה בפברואר בריצוי מבקריו מן הימין בבנייה בהר חומה שבירושלים. הפלסטינים ראו בכך פרובוקציה וערפאת הגיב בהשעיית השיחות.

כפי שהיה אפשר לצפות, עקרון ההדדיות הקשה על התקדמות. ערפאת לא שש להתעמת עם הגורמים האסלאמיים שהתנגדו למגעיו עם ישראל, להשלים את שינוי הנוסח של האמנה הפלסטינית, להשתיק קולות אנטי-ישראליים או לקיים שיתוף פעולה ביטחוני גלוי עם ישראל. גם בנקודת השיא של היחסים, היה נחוש בדעתו לשמר את אופציית השותפות עם הפונדמנטליסטים למקרה שהעניינים ישתבשו, לטפח את להט אנשיו ולהימנע מלהיראות כמשתף פעולה עם ישראל. ב־1997 הוא כבר הבין מן הסתם שהתנהגות זו דחתה מעליו חלק נכבד מהציבור הישראלי וסייעה לערעור ממשלתו של פרס ולעליית נתניהו, אך אפילו שקל אפשרות לשינוי מדיניות, הרי שנרתע בשל החשש – שלו היו שותפים רבים אחרים – כי נתניהו מחפש למעשה דרכים לעצור את תהליך אוסלו, ואם כך הדבר, הוא לא התכוון לשנות את התנהגותו שלו. במהלך כל התקופה הזו התמיד לפיכך ערפאת בהנחתו כי תהליך אוסלו הוא הדרך הטובה ביותר להשגת המטרה ההיסטורית של מדינה פלסטינית,

וסירב להשקיע מאמצים נוספים במילוי התחייבויותיו לפי הסכם חברון. נתניהו טען מצדו כי לנוכח כישלון זה לקיים "הדדיות" ו"מילוי התחייבויות", אין בדעתו לבצע את הנסיגות הנוספות. בלב תהליך אוסלו המקורי עמד הרעיון כי דרוש זמן כדי לעבור ממצב של עימות ועוינות למצב של הסדר המבוסס על פשרה ושותפות. שני מרכיבים אחרונים אלה לא תמיד שררו במהלך תור הזהב הקצר של היחסים שבין ישראל לפלסטינים, אך הם בלטו בהיעדרם אחרי יוני 1996. כל ויתור וכל שיתוף פעולה נעשו בחוסר רצון. שני הצדדים חשו כי הם שרויים בעיצומו של סכסוך ולא לקראת סיומו, וכל צד פעל לשיפור מעמדו בגדה המערבית ובמזרח ירושלים.

בנסיבות אלה היה קשה להביאם לשיתוף פעולה הדדי בתחום הביטחוני החיוני והרגיש. בהתחשב ביעילות המחרידה של התקפות הטרור האסלאמי בשנים 1994 עד 1996, ובחשיבות שייחס לעניין זה נתניהו, הייתה הדילמה הכרוכה בסוגיית הטרור חריפה במיוחד. במהלך שלושים החודשים הראשונים של ממשלת נתניהו אירעו פיגועי התאבדות בתל-אביב ובירושלים, אף כי השפעתם לא הייתה הרסנית כמו הפיגועים הקודמים, הן בשל אמצעי-הנגד שנקטו ישראל ולעיתים הרשות הפלסטינית, והן בזכות המזל ומה שאולי חשוב ואירוני יותר – עקב ההאטה בתהליך השלום. איראן, החמאס והג'האד האסלאמי לא נאלצו להתאמץ כמו בשנים 1993-1996 כדי להפריע לתהליך שלום מקרטע. שיתוף הפעולה הביטחוני בין ישראל ובין הרשות הפלסטינית לא היה אפוא רצוף. יישומו, שנעשה הן במסלול דו-צדדי והן במסלול תלת-צדדי (כשהסי-איי-אי משמש צד שלישי), השפיע על העליות והמורדות ביחסים הישראליים-הפלסטיניים הכלליים והושפע מהם. ככלות הכול, ביטחון היה בלב ענייני

"ההדדיות" ו"מילוי ההתחייבויות". ערפאת הילך על חבל דק מאוד; הוא הסכים לשתף פעולה במקצת מן הזמן, סירב לעשות כן פעמים אחרות, ומפעם לפעם אף עודד פעולות אלימות נגד ישראל או לפחות העלים מהן עין. במהלך תקופה זו הוא המשיך לפעול על סמך ההנחה שהסיכויים הטובים ביותר עודם גלומים בתהליך אוסלו, אך לא דגל במדיניות זו בהתלהבות או בעקביות. סדר העדיפויות שלו השתנה עם הזמן. עכשיו עמד בראש מעייניו טיפוח מערכת יחסים חדשה עם ארצות־הברית, ובמיוחד עם ממשל קלינטון. השגת שטחים נוספים בגדה המערבית נותרה, כמובן, המטרה הראשונה במעלה. אך כל עוד לא היה אפשר להשיג יעד זה, היה ערפאת מוכן להסתפק, כמטרת ביניים, ביתרונות שתניב מערכת יחסים חדשה עם המעצמה העולמית המובילה. הנשיא קלינטון השקיע הון פוליטי ואישי ניכר ביחסים שבין הישראלים לפלסטינים, ותוך נטילת סיכון פוליטי מסוים פעל כדי לשכך את משבר ספטמבר 1996. אבל אם המשא ומתן על הסכם חברון נמשך שלושה חודשים, ונתקל מיד בקשיים ובאכזבות חדשות כשהגיע מועד יישומו, מה יהיו סיכויי ההצלחה של ארצות־הברית בדיונים על הסדר הקבע? למדליין אולברייט היה סדר עדיפויות שונה משל קודמה בתפקיד. במהלך השבועות הראשונים שלה בתפקיד, התחוויר כי יישום הסכם חברון יהיה חלקי בלבד, וכי דרוש מאמץ מחודש כדי להביא לביצוע שלוש הפרישות מחדש. היה זה סיכוי לא מלבב, והוא נעשה אף קוסם פחות כשממשלת ישראל הפגינה נכונות ויכולת לגייס נגדו רפובליקנים שמרנים בארצות־הברית וחלק גדול מהקהילה היהודית המאורגנת שם.

להלכה, היה קלינטון, כנשיא שזה עתה נבחר בשנייה, מחוסן מפני שיקולים כאלה, אך הנסיבות הפוליטיות בראשית 1997 –

רוב רפובליקני בשני בתי הקונגרס, שנתן לכל חבר קונגרס משנה חשיבות והשפעה – הניא את הממשל מלהתעמת בגלוי עם ממשלת ישראל. ארצות-הברית הנמיכה פרופיל בתהליך השלום אך סירבה להסתלק ממנו, למרות ביקורת מבית ועצות כי תעשה כן. קלינטון האמין שארצות-הברית חייבת להשקיע מאמצים כנים וברורים למניעת קריסתו של מאמץ דיפלומטי המזוהה במובהק עם העמדה האמריקנית, וכי בסופו של דבר יבצע נתניהו את הפרישה מחדש השנייה.

ארבעה גורמים חברו יחדיו בסתיו 1998 כדי לאפשר זאת: ראשית, וושינגטון הבהירה באופן שאינו משתמע לשתי פנים, כי גם אם ערפאת והרשות הפלסטינית לא ימלאו לחלוטין אחר התחייבויותיהם, היא מצפה מישראל לספק את המפתח להתקדמות נוספת ולבצע את הפרישות מחדש. צוות השלום האמריקני קבע נקודת פשרה של 13% טווח סביר לנסיגה הישראלית הבאה בגדה המערבית. הצוות שיכנע את ערפאת לסגת מתביעתו הראשונית בדבר כ־40 אחוז, והשיג לאחר מכן את הסכמתו האישית של נתניהו לשיעור זה, ואז התרכז בניסוח הסכם שבמסגרתו יהיה אפשר לשלב נסיגה זו, ותוך כדי הגשת סיוע לנתניהו – לשכנע את שאר חברי ממשלתו והקואליציה שלו.¹⁶ במהלך השתלשלות אירועים זו, עמד הנשיא קלינטון בראשיתו של המשבר האישי-פוליטי החמור ביותר שלו. פרשת לווינסקי התפוצצה במהלך ביקורו של נתניהו בווינגטון, בינואר 1998, כששאלת הלחץ האמריקני על ישראל עמדה בראש סדר היום, והחלה לדעוך בתחילת סתיו 1998, בזמן ועידת וויי. שם ניסה הנשיא בראש ובראשונה לפתור בעיה מסובכת ומסוכנת במזרח התיכון, אך גם לנהל סדר יום נשיאותי תקין ולהפגין תפקוד יעיל. בעצם כינוס הוועידה והשתתפותו האישית של קלינטון ותרומתו הפוליטית,

הצליחו הנשיא וממשלו להשפיע לטובה על היחסים הישראליים-פלסטיניים. שיקול חשוב שני היה בואו הקרב והולך של 4 במאי 1999 – סוף תקופת הביניים.

תאריך זה נראה רחוק בעת השלמת הסכם חברון בינואר 1997, אבל עכשיו היו כל הצדדים קרובים אליו באורח מסוכן. ערפאת איים בפומבי כי יכריז על עצמאות ועל מדינה פלסטינית באורח חד-צדדי; ישראל איימה בפעולות חד-צדדיות משלה. הדיפלומטיה של ארצות-הברית ניצלה במלואם את חששות שני הצדדים מן הפוטנציאל ההרסני הגלום במצב זה, וכינסה אותם בוויי פלנטיישן.

שלישית, הסכם החל להתגבש בהדרגה. אחרי ככלות הכול, ההיבט הטריטוריאלי של ההסכם כבר סוכם באמצע 1998; אז היה צריך למצוא מסגרת פוליטית מתאימה שתענה על דרישותיו של נתניהו. מבחינה ממשית ופוליטית, נתניהו היה צריך להראות כי הוויתור הטריטוריאלי של ישראל יזכה לתמורה שוות-ערך; ברמה עמוקה יותר, הוא ושותפיו היו חייבים לשאול את עצמם מה ההגיון במסירת 13% מהגדה המערבית בנקודת זמן מיוחדת זו. מילוי התחייבות, שיפור היחסים עם ארצות-הברית ומדינות אחרות, שמירה על התקדמות בתהליך השלום – כל אלה היו סיבות כבדות משקל, אך הן היו כאלה זה שנים. דרוש היה עכשיו רעיון חדש כדי לשכנע את ממשלת נתניהו להסכים למצב חדש, שבו תשלט הרשות הפלסטינית ב־40 אחוז מהגדה המערבית ותקים נמל תעופה בין-לאומי בעזה.

בסופו של דבר, הוסדר הבסיס הפוליטי הפנימי בישראל, שאיפשר את יישום הנסיגה של 13% מהשטח. במשך חודשים רבים דומה היה שנתניהו שוקל כל אפשרות ותמרון פוליטיים ומנסה אותם. לבסוף, בספטמבר 1998, הוא החליט להפוך את

אריאל שרון, שר התשתיות הלאומיות, לבעל בריתו העיקרי, ולסמוך על מנהיג זה של מחנה הימין בשלב הסופי של המשא ומתן על ההסכם.

ב־14 באוקטובר מינה נתניהו את שרון לשר החוץ; שרון מיהר להכריז כי לא יצביע בעד הסכם שיכלול נסיגה בת יותר מתשעה אחוזים, אך הבהיר כי יהיה שותפו המלא של ראש הממשלה בניסוח הסכם כזה בוויי פלנטיישן. הדרך שעשה שרון מן הימין הקיצוני אל עמדותיו אלה הקבילה למעבר של נתניהו מעמדותיו שלפני הבחירות למדיניותו לאחריהן והשלימה אותו. שרון גדל על מסורת האסכולה האקטיביסטית של תנועת העבודה. ב־1973, לאחר שפרש מצה"ל בדרגת אלוף, הצטרף לליכוד; כאדריכל המלחמה בלבנון וכפטרון החילוני של תנועת המתנחלים, הוא הטביע את חותמו המובהק על יחסי ישראל והעולם הערבי.¹⁷

שרון, אז בן 70, פעל בהשפעת כמה גורמים. אין ספק שלא זנח את ביקורתו על תהליך השלום וספקותיו לגבי, ובמיוחד לגבי שני הסכמי אוסלו. אך הוא שאף גם לשקם את שמו הטוב ואת תדמיתו, שהוכתמו במהלך הכישלון הישראלי בלבנון בשנים 1982-1983.

פעולתו בפתרון ענייני המים, והרוגז של הירדנים על נתניהו הפכו את שרון לדמות מפתח ביחסי ישראל-ירדן. מנהיג ליכוד זה, שהיה מזוהה במשך שנים עם הסיסמה "ירדן היא פלסטין", נתפס על ידי הירדנים בעבר כאויב מר ומסוכן. אך בנסיבות ששררו ב־1998, הם היו מוכנים להיאחז בו כבסלע של יעילות ופרגמטיזם בנוף המסוער של הפוליטיקה הישראלית החדשה. שרון עצמו ראה ביחסיו החדשים עם האשמים דגם לסוג ההישגים שאליהם שאף בפוליטיקה הישראלית. מדוע שלא יציע את המפתח לפשרה מתקבלת על הדעת? האין זאת כי

בהיותו הדמות הבכירה והמנוסה ביותר בימין הישראלי, ובתוקף זכויותיו ב"מחנה הלאומי" יוכל, דווקא הוא, לגייס לה תמיכה מספקת? הלוך המחשבה של שרון באותה עת נחשף בתמצית מסמך שהכין משרדו במאי 1998, תחת הכותרת "ביטחון ודור קיום: גישה חלופית לשבירת הקיפאון בין ישראל לפלסטינים".

וזה לשונן של שתי הפסקאות האחרונות: "כפי שאני רואה את המצב כיום, אפשר להגיע בשלב הביניים להסכם עם הפלסטינים, שיהיה דומה במידת-מה לתפיסה של סיום מצב המלחמה. כך תינתן לפלסטינים אפשרות לשמר את הסכמי אוסלו, וישראל תזכה בפרק זמן נוסף, שבו תוכל לבדוק אם בשלו התנאים לשלום אמת מתמשך.

לבסוף, ברצוני להדגיש כי גישה חלופית זו למניעת משבר, והתפיסה של "פחות משלום" אותה הצגתי כאן, היא שצריכה להיתפס כאופציה חלופית: אם לכל הצדדים יתחוויר בנקודה מסוימת כי המאמצים הנוכחיים להגיע להסדר נכשלו, אני מאמין כי טובת ישראל והפלסטינים גם יחד צריכה להביא לאימוץ גישה זו כאמצעי לשיפור את הקיפאון ולהחיות את תהליך השלום".¹⁸

ככל הנראה, יצא שר החוץ החדש של ישראל לשיחות בוויי פלנטיישן כשהוא חמוש בהשקפה זו. לפי הדיווחים, הוא טען כי כל הסכם שיושג שם יהיה בחזקת הסכם ביניים לכעשרים שנה. ברור כי הפלסטינים, שאר העולם הערבי וארצות-הברית לא ראו זאת כך. גם לא היה ברור מהי עמדתם האמיתית של נתניהו ושרון ביחס להסכם שעליו חתמו בסופו של דבר. האם האמינו כי יוכלו לשמור את הסטטוס-קוו לזמן רב כל כך, או שהבינו כי לא תהיה זאת התחנה האחרונה במסעם אל נקודת האמצע של פרגמטיזם ופשרה?

בניגוד בולט להתקדמות החלקית שהושגה במסלול הישראלי-פלסטיני, לא חלה כל תזוזה ביחסי ישראל-סוריה. השיחות,

שהושעו במרס 1996, לא חודשו למרות כמה ניסיונות שעשו צוות השלום האמריקני, השליח המיוחד של האיחוד האירופי ומגוון מתווכים פרטיים. המכשול הטכני היה כפול: התעקשותה של סוריה כי "השיחות יחלו מהנקודה שבה הופסקו" והתנגדותה של ישראל לתביעה זו ולפרשנות שעליה התבססה. שכן מינוח זה היה שפת צופן לדרישה רחבת היקף עד מאוד: לפי הגרסה הסורית של המשא ומתן בשנים 1993-1996, התחייב ראש הממשלה רבין לנסיגה ישראלית מרמת הגולן, פרס אישר את ההתחייבות, והיא מחייבת מבחינה משפטית ושיחות חדשות חייבות להתחיל מנקודת מוצא זו. לפי הגרסה הישראלית לא הייתה כל התחייבות, הסכמה או הבטחה לסגת; עמדה היפותטית ומותנית הופקדה בידי ארצות-הברית בתמורה להסכמה הסורית לעסקת חבילה של הסדר – הסכמה שמעולם לא ניתנה. בידי נתניהו היה מכתב ממזכיר המדינה כריסטופר מספטמבר 1996, ובו הביע את הדעה כי ההסכם היחיד שהושג במהלך הדיונים, ה־nonpaper על סידורי הביטחון, לא היה תקף מבחינה משפטית; חילופי דברים שבעלי־פה היו ללא ספק אף פחות מחייבים מ־nonpaper זה.

לאמיתו של דבר, היה אפשר לגשר על הפער בין שתי העמדות, אך סלע המחלוקת האמיתי לא היה פרוצדורלי אלא מהותי. אסד לא הפגין גם שום עניין בקיום משא ומתן לשם משא ומתן בלבד. מנקודת מבטו, עצם קיום המשא ומתן הישראלי־סורי היה מעניק לנתניהו יתרון, בכך שהדבר היה מאפשר לו לטעון כי תהליך השלום התאושש ועל בסיס זה אפשר לקדם את הנורמליזציה הערבית־ישראלית. לפיכך תבע אסד כי שלב חדש בדיונים יתבסס על התחייבותה המפורשת של ישראל לסגת מרמת הגולן. נתניהו דחה תביעה זאת משתי סיבות עיקריות: הקושי להסכים לעצם הדרישה הסורית וההתנגדות לניסיונו של

אסד להכתיב תנאים ולפתוח במשא ומתן שסיכומו מובטח מראש ובכך להותיר לצד הישראלי יכולת תמרון מזערית. בה בעת רצה נתניהו בעליל בחידוש המשא ומתן עם סוריה. כמו שני קודמיו לתפקיד, נתניהו נמשך לרעיון של הסדר מהיר עם שליט תקיף ואפקטיבי. עוד יותר משני קודמיו העדיף הסדר עם סוריה על פני המשך התקדמות וויתורים במסלול הפלסטיני. נסיגה מלאה או מרחיקת לכת ברמת הגולן הייתה עניין כואב, אך בכל מקרה כואב פחות רגשית, רעיונית ופוליטית – מוויתור מסיבי על חלקי ארץ ישראל. לאחר שורה של ניסיונות כושלים להעביר מסרים לאסד ולכונן ערוץ הידברות עמו, נפתח בסופו של דבר בקיץ ובסתיו 1998 משא ומתן עקיף באמצעות איש העסקים האמריקני רונלד לאודר. ללאודר, אחד מהתורמים העיקריים במסע הבחירות של נתניהו, היו, מנקודת מבטו של נתניהו, שני יתרונות: הוא טס בין ירושלים לדמשק באורח דיסקרטי במטוסו הפרטי, ואסד ראה בו לא רק אדם המקורב לראש ממשלת ישראל אלא גם דמות מייצגת של עולם העסקים האמריקני הגדול, מחוז קסם מושך ודוחה כאחת, מבחינתו של נשיא סוריה. בהיעדר תיעוד מוסמך, ולנוכח קיומן של עדויות סותרות של בעלי עניין, אין אפשרות לדעת בוודאות מה התרחש בשרשרת המפגשים שסיפורם יובא להלן, אך מהצלבת העדויות השונות מצטיירת התמונה הבאה: לאודר קיים ביקורים בדמשק וברובם נפגש עם אסד עצמו, ולפי דיווחו של לאודר עצמו לממשל קלינטון, הוא מסר לאסד על נכונותו של נתניהו לנסיגה מלאה מרמת הגולן. (לפי גרסה מאוחרת יותר, נסיגה לקווי 4 ביוני). נתניהו הכחיש את העולה מדיווח זה וטען כי היה מוכן למתיחת קווי הגבול במרחק "מיילים" ממזרח לקו הגבול הבין-לאומי. בתמורה לויתור זה הסכים אסד (לדברי לאודר) לנוכחות ישראלית

מסוימת במוצב החרמון לאחר הנסיגה. (הסורים הכחישו טענה זו וככלל ניסו למעט בחשיבות הפרשה כולה). בשלב מסוים דרש אסד שלאודר יחזור עם מפה שעליה יסומן הקו שאליו מוכן נתניהו לסגת. נתניהו, בין בשל סירובו שלו ובין בשל התנגדות שותפיו לממשלה (כמו שר הביטחון מרדכי שהיה שותף סוד), לא נתן מפה בידי לאודר, והמאמץ כולו קרס. בהיעדר "אופציה סורית" חתם נתניהו על "הסכם ויני". לאורך כל התקופה המשיך אסד להפעיל לחץ על ישראל דרך לבנון ובהתירו, בעצם בעודדו, את פעילות החזבאללה נגד חיילי צה"ל המוצבים בדרום לבנון הוא גרם לישראל זרם מתמיד של אבדות.¹⁹

הרגישות הישראלית לאבדות הפכה זה מכבר לפן מוכר של הסכסוך הישראלי-ערבי, ומילאה תפקיד חשוב במיוחד בעיצוב המדיניות הישראלית בסוגיית דרום לבנון, שלגבי הנופלים שם גברה והלכה בציבור הישראלי התחושה, שמדובר באבדות חינם על מזבח מדיניות שהיא לכאורה חסרת תכלית. אם הייתה כוונתה המוצהרת של ישראל לעזוב את דרום לבנון בהקדם האפשרי, לאחר שיושג הסדר עם סוריה, היה קשה להצדיק לפני הציבור הישראלי את האבדות שספג צה"ל, כאשר על רקע זה נולדה שדולה פעילה מאוד ובעלת השפעה למען יציאה חד-צדדית בהקדם מלבנון, שהורכבה משלושה גורמים עיקריים: תנועה של אימהות, אישים פוליטיים ובראשם ד"ר יוסי ביילין, וגורם שנראה במבט ראשון מפתיע: מתיישבי רמת הגולן ושותפיהם להתנגדות לנסיגה מן הגולן. התפקיד שמילאו אלה האחרונים בהקשר הלבנוני נראה מפתיע פחות במבט שני: מאחר שסוריה השתמשה ברגישות הישראלית לאבדות בדרום לבנון כמנוף אפקטיבי בעליל לקידום רעיון הסדר ישראלי-סורי ולו במחיר נסיגה מן הגולן, הרי כדי לעקר מנוף זה מייעילותו, היה

כדאי להסיג את צה"ל מדרום לבנון. בוויכוח הציבורי-פוליטי בישראל בסוגיית לבנון נשמעו קולות שקראו להסלמת התגובות או להגברת הפעילות הישראלית באזור, אך התהודה שזכו לה הייתה מוגבלת.

אחרי מבצע "ליטני" (1978), מלחמת לבנון וספיחיה (1982-1985) מבצע "דין וחשבון" (1993) ומבצע "ענבי זעם" (1996), אפשרות השיבה אל הביצה הלבנונית או ההתבוססות בה כלל לא עלתה על דעת רוב המשתתפים בדיונים המדיניים ובדיונים הציבוריים. אופציה נוספת – נסיגת צה"ל מלבנון במסגרת הבנה מפורשת או מרומזת – נוסתה בימיה הראשונים של ממשלת נתניהו ונדחתה על ידי סוריה. ניסיון שני נעשה במרס 1998, כאשר ישראל ביצעה תמרון דיפלומטי שנסב סביב החלטת מועצת הביטחון 425, שהתקבלה ב-1978, והקבינט הביטחוני של הממשלה החליט פה אחד "לקבל את החלטת מועצת הביטחון של האו"ם 425". ההחלטה קוראת, בין היתר, לנסיגה ישראלית מדרום לבנון וישראל סירבה, מאז מלחמת לבנון, לקבלה אלא אם כן תתקיים במלואה, וטענה כי אין לה תביעות על דרום לבנון וכי תשמח לסגת ממנה משיוסרו הסיכונים לביטחון גבולה הצפוני. בעצם קבלת ההחלטה הפעילה ישראל לחץ מסוים על ממשלת לבנון לפעול בדרך שתוביל לנסיגת ישראל. אך ללחץ כזה אין סיכוי להיות אפקטיבי כמו לחץ סורי על לבנון, ותמרון זה הסתיים בלא כלום. ההשפעה המצטברת של כל זה הייתה צמצום הדיון המדיני לשיקולים בעד ונגד נסיגה ישראלית חד-צדדית. בדצמבר 1998, עם התמוטטות הקואליציה של נתניהו, חזר המצב והשתנה. יש מחלוקת בשאלה אם ראש הממשלה היה יכול (וצריך) להתמיד בנתיבו, או אם נחרץ גורל ממשלתו עקב המתח שבין מדיניות (הצורך להגיע להסכם לאחר כמעט

שנתיים של השתהות) ובין פוליטיקה (סירובם של כמה אנשי ימין בקואליציה לתמוך בממשלה באמצעות יישום הסכם וויי). נתניהו השיג את תמיכת הממשלה והכנסת בהסכם, אך זמן קצר לאחר מכן הגיעה הקואליציה שלו לסוף דרכה. ב־21 בדצמבר הקואליציה והאופוזיציה שיתפו פעולה בהצבעה שפיזרה את הכנסת וחייבה בחירות חדשות.

אלה נקבעו ל־17 במאי 1999. במהלך השבועות שלאחר מכן הוכנה הזירה למערכת בחירות ארוכה ולוחמנית. מול נתניהו התמודדו אהוד ברק ויצחק מרדכי, ראשה של "מפלגת המרכז", שנוסדה מיד אחרי הפלת הממשלה. בפעם הראשונה בהיסטוריה הפוליטית הישראלית היה המרוץ לראשות הממשלה משולש, כמעט עד לרגע האחרון, שבו יצא מרדכי מן המרוץ. נתניהו ויועצי הבחירות שלו בחרו למקד את מערכת הבחירות בתהליך השלום, ולהתרחק מנושאים חברתיים־כלכליים ומשאלת אופיו של ראש הממשלה. האסטרטגיה הייתה לחזור על הצלחת 1996 ולתאר את נתניהו כמנהיג קשוח ולא מתפשר, שלמרות הסכם וויי ובניגוד למתחריו החלשים, לא ייכנע ללחץ הערבי בכלל, והפלסטיני בפרט. חוץ מפרישה מחדש מזערית וכמה ישיבות של ועדות משותפות שהוקמו לפי הסכם וויי, הושעה יישום ההסכם עד לאחר הבחירות.

ערפאת השמיע כמה מחאות, אך בסופו של דבר הסכים לכך, ואף הסכים למעשה לדחיית הכרזת העצמאות והקמת המדינה הפלסטינית עד לסתיו. הוא (וממשל קלינטון) לא רצו לפגוע בתוצאות הבחירות. יהיו העדפותיהם אשר יהיו, שניהם גילו כי כל ניסיון גלוי לסייע ליריביו של נתניהו יוביל לתוצאה הפוכה; ביטוי סביל של העדפות נראה אפוא כאפשרות בטוחה יותר. מבחינת ערפאת, פירוש הדבר היה שלא יביע תמיכה פומבית

במועמד מפלגת העבודה, אהוד ברק, או באיש מפלגת המרכז יצחק מרדכי, ואף לא ישמיע ביקורת על נתניהו, אך בה בעת הוא היה נחוש בדעתו שלא להביך את תומכיו הישראלים של תהליך השלום ביצירת משבר חמור לפני הבחירות. השקעה ברכישת רצונה הטוב של וושינגטון נשארה גורם מרכזי באסטרטגיה של ערפאת, והמשיכה לשאת פירות נאים, במיוחד בעת ביקורו של הנשיא קלינטון בישראל וברצועת עזה, באמצע דצמבר 1998 – כפי שהוסכם והוכרז בוועידת וויי. הביקור נועד לסייע ליישום ההסכם שבפניו עמדו, לכל הדעות, קשיים מרובים. יאסר ערפאת והפלסטינים נהנו מהיתרונות הכרוכים בביקור נשיא ארצות-הברית בעזה. ואילו לנתניהו הובטח שנוכחותו של קלינטון היא הערובה לביטולם הפומבי הרשמי של הסעיפים העוינים באמנה הלאומית הפלסטינית. יושב הראש ערפאת רשם עוד ציון דרך בדרכו אל מדינה פלסטינית, וראש ממשלת ישראל היה יכול להצהיר כי השיג את התיקון הסופי של המסמך, שבו השתמש כדי לנגח את פרס ב־1996.

הערות

1. לטקסט הרשמי ראו –
"The Wye River Memorandum Signed at the White House,
Washington, D.C.", United States Information Center.
2. בן כספית, נתניהו: הדרך אל הכוח (אלפא תקשורת: תל אביב, 1997);
רונית ורדי, ביבי – מי אתה, אדוני ראש הממשלה? (כתר: ירושלים,
1997).
3. ראו ריאיון עמו בהארץ 18.9.1998.
4. בנימין נתניהו, מקום תחת השמש (ידיעות אחרונות: תל אביב, 1995),
עמ' 261-323.
5. שם, עמ' 348.
6. שם, עמ' 349-353.
7. למחקר המבהיר את בחירות 1996 ואת הקשרן החברתי, ראו דניאל בן
סימון, ארץ אחרת (אריה ניר: תל אביב, 1997) וכן:
Daniel J. Elazzar and Shmuel Sandler, *Israel at the Polls: 1996*
(London, 1998).
8. ראו הראיונות שנתן נתניהו לדייוויד מקובסקי, ג'רוזלם פוסט
10.5.1996, ולשמעון שיפר, ידיעות אחרונות 23.5.1996.
9. שם.
10. ראו –
FBIS, May 23, 1996, "Likud Issues Platform", p. 4.
11. ראו ריאיון עם מקובסקי בג'רוזלם פוסט.
12. ראו –
FBIS, June 18, 1996, "Netanyahu Government Presents Basic
Guidelines", pp. 32-36.
13. ראו –
"Final Communiqué Issued by Arab Summit", FBIS, June
24, 1996, pp. 13-16.
14. איתמר רבינוביץ', סף השלום, עמ' 294-304.
15. ראו את הפרקים על ישראל ב-
Bruce Maddy Weizman (ed.), *Middle East Contemporary
Survey, 1996 and 1997* (Boulder, Colo.).

16. לסקירה מעולה של האירועים שהוליכו לחתימה על הסכם וויי, ראו מאמר של דייוויד מקובסקי בהארץ. 4.12.1998.
17. ראו ספרו הביקורתי של העיתונאי עוזי בנזימן על שרון, **לא עוצר באדום: ביוגרפיה של אריק שרון** (אדם: תל אביב, 1985).
18. המסמך פורסם לראשונה בהארץ 16.11.1998.
19. הגרסה המלאה ביותר לגבי שליחות לאודר מופיעה בזיכרונותיו של אלוף במיל' דני יתום, **שותף סוד** (ידיעות אחרונות: תל אביב, 2009) עמ' 194-214. יתום עבד במחיצתם של רבין, פרס וברק ושימש ראש המוסד בשלהי תקופת כהונתו של פרס ובראשית תקופת כהונתו של נתניהו.